

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Överförda betydelser, semantiska utvidgningar och andra oegentligheter. En undersökning av fem definitionsformler för semantisk förändring i SAOB:s definitionstext	
Forfatter:	Pär Nilsson	
Kilde:	Nordiska studier i lexicografi 16, 2023, s. 241–255	
URL:	https://tidsskrift.dk/nsil/issue/archive	

© Respektive författare, Nordiska föreningen för lexicografi och
Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning, 2023

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavspersonen til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Överförda betydelser, semantiska utvidgningar och andra oegentligheter. En undersökning av fem definitionsformler för semantisk förändring i SAOB:s definitionstext

Pär Nilsson

In my Ph. D. project, I study semantic change as it is described in the Swedish Academy dictionary (SAOB). The starting point is five semantic labels that are established and highly frequent in the dictionary definitions, namely: *bildlig* ('figurative'), *oegentlig* ('un-actual/non-factual'), *överförd* ('transferred'), *utvidgad* ('extended') and *allmänmare användning* ('more general use'). These labels are examined with different methods and from different perspectives.

The question posed is how the labels are used in the SAOB, and how systematic and consequent the use is. The aim is to find out what the labels in question mean in practice: What is a figurative use in the dictionary? What is the difference between an extended and a more general use, and what, more precisely, does it mean in the dictionary that a meaning could be un-actual?

The purpose of the survey is to assess how relevant and consistent the analysis and description methods applied in the SAOB are today, from a theoretical perspective. To what extent is the description of the mechanisms behind semantic change compatible with modern semantic theory and in particular the ideals of cognitive semantics? From the opposite perspective, the purpose is to find out what the definitions of SAOB can teach us about semantic change and the meaning-changing mechanisms.

In this article, the project is described in more detail, and some preliminary results are presented.

NYCKELORD: lexikografi, semantisk förändring, kognitiv semantik, konceptuell metafor teori

1. Inledning

I mitt doktorandprojekt, som bedrivs på Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet, studeras betydelseutveckling såsom den kommer till uttryck i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB). Undersökningen tar sin utgångspunkt i fem s.k. definitionsformler som förekommer frekvent

i ordbokens definitionsspråk, närmare bestämt *bildl.*, *överförd*, *oeg.*, *utvidgad* samt *allmännare anv.* I föreliggande artikel sammanfattas och beskrivs projektet lite närmare och några preliminära resultat presenteras. Dessa resultat avser en av avhandlingens delundersökningar, nämligen delstudie 1 (se vidare avsnitt 1.3 nedan) som tar sikte på vilka semantiska processer som finns representerade i undersökningsmaterialet.

1.1. Syfte

Syftet med projektet är tvådelat. För det första vill jag ta reda på vad det går att lära sig om semantisk förändring genom att studera ordbokens formelförsedda definitioner. För det andra – och ur motsatt perspektiv – är syftet att undersöka hur semantikteoretiska diskussioner som förs i litteraturen kan föra ordbokens arbete framåt. Ur detta senare perspektiv analyseras de aktuella definitionsformlerna, och SAOB:s pragmatiskt utvecklade beskrivningsmetod, med utgångspunkt i semantisk teori, inte minst med grundbegrepp hämtade från den kognitiva semantiken. Med tanke på att den första upplagan av ordboken inom kort kommer att färdigställas (sista halvbandet publiceras under 2023) och att en omfattande revidering står för dörren, är målsättningen att undersökningens resultat ska få direkt tillämpning i redaktionens kommande arbete.

1.2. Definitionsformlerna – urval, bakgrund och några exempel

Innan frågeställningen specificeras närmare och metod och material beskrivs bör några ord sägas om de aktuella definitionsformler som studeras.

SAOB:s metaspråk totalt sett är nämligen i hög grad formelartat, och det finns många andra termer i ordboken, förutom de aktuella fem formlerna, som tar sikte på semantiska och/eller pragmatiska och grammatiska förhållanden, men som inte studeras i projektet. Gemensamt för dem som undersöks är att de beskriver betydelseutveckling, och det är de fem mest frekventa formlerna i ordboken som har valts ut. Vidare har krävts att formlerna ska beteckna *denotativ* och *semasiologisk* förändring i Geeraerts' (2015) bemärkelse. Begreppet denotativ avser här referentiell betydelse (vilket kan kontrasteras mot exempelvis rent emotiv betydelse). Semasiologisk innebär ett perspektiv som utgår ifrån det individu-

ella ordet och de olika begrepp som detta betecknar (i motsats till termen *onomasiologisk*, som i stället fokuserar på det abstrakta begreppet och vilka ord som kan användas för att uttrycka detta).

Den förkortade formeln *bildl. anv.*, utläst: *bildlig användning*, förekommer drygt 40 000 gånger i ordbokens spalter mellan bokstäverna A och Å (dvs. så långt fram i alfabetet som ordboksarbetet hunnit i skrivande stund). Etiketten *oeg. anv. (oegentlig användning)* påträffas ca 11 000 gånger, *utvidgad* ca 10 000, *allmänna* knappt 8 000 och *överförd anv.* totalt ca 5 000 gånger.

Dessa formler är traditionella i den meningen att det inte är SAOB-redaktionen själv som har myntat termerna. De förekommer i flera andra ordböcker och ofta verkar SAOB-redaktionen ha hämtat inspiration från dem. Som exempel kan nämnas formuleringar som *transferred* och *extended use* i *Oxford English Dictionary* (OED) och *bildlich* och *uneigentlich* i *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* (DWB). Begrepp som bildlighet och överföring diskuteras ibland också i den semantiska litteraturen.

Men vad dessa olika termer och begrepp egentligen betecknar, mer exakt, är ofta vagt definierat. Det är inte heller glasklart formulerat i SAOB:s interna manualer, trots att de omnämns där. Mot denna bakgrund förefaller en närstudie av de fem definitionsformlerna således motiverad: hur ska läsaren förstå dessa etiketter som så ofta dyker upp i ordbokens definitioner?

För att illustrera hur formlerna kommer till uttryck i praktiken i SAOB följer här nedan ett par exempel hämtade ur definitionstexten. I exemplet har de aktuella formlerna gulmarkerats för att framhävas tydligare för läsaren (denna princip tillämpas sedan i resten av artikeln). Notera att formlerna ofta kombineras med varandra – i exemplet SMED beskrivs den härledda betydelsen som oegentlig eller bildlig.

VALIUM *va⁴ lium*, best. **-et**; pl. =.

+ Etymologi

varubeteckning för ett ångestdämpande o. lugnande läkemedel innehållande ämnet diazepam; äv. dels **allmänare**, om ångestdämpande o. lugnande preparat, dels om tablett med sådant läkemedel. *SvD(A)* 29/10 1974, s. 28. Frågan om nyttan och riskerna med de ångestdämpande bensodiazepinerna har länge varit kontroversiell inom läkarkåren. De tabletter det handlar om är till exempel sobril, valium, stesolid och mogadon. *DN* 19/3 1994, s. A17. Det är fruktansvärt att ha mistat sitt sociala liv. Snart behöver jag nog valium också. *GT* 29/8 2004, s. 4.

FIGUR 1. Allmänare användning, exemplet VALIUM.

SMED

1) person (hantverkare, arbetare) som med formningsredskap (särsk. hammare) arbetar i metall ...

c) [jfr motsv. anv. av t. *schmied*; bet.-utvecklingen föranledd av smedens sotiga o. svarta yttre o. omgivningen med glödande kol o. gnistor] (numera i sht i vissa trakter) **oeg. l. bildl.**, om djävulen; använt ss. (milt) kraftuttryck, liktydigt med: tusan l. fan. Om besökande på landet visste ..., hvad förbannelser i den lätta stil, som är fruntimmerna egen, hvad önskningsar för Smeden i våld ..., som äro en följd av dessa "ogenerade visiter grannar emellan", så (*osv.*). *SthmFig.* 1845, s. 215. Det var nog lite ledsamt för Serafime (*dvs. fästmon*), att .. (*barnet*) skulle komma så där i otid, men detta kan ju inte smeden hjälpa (*sade Efraim*). **HÖGBERG** *Frib.* 359 (1910).

FIGUR 2. Oegentlig eller bildlig användning, exemplet SMED.

I exemplet VALIUM har den semantiska extensionen hos namnet på ett läkemedel med en viss verksam substans vidgats, så att det kan användas om (liknande) lugnande medel i allmänhet. Den semantiska förändringen etiketteras som en *allmänare* användning. Vid det andra exemplet (SMED) tänks djävulen metaforiskt som en smed. Denna förändring har fått etiketten *oeg. l. bildl.*

1.3. Frågeställning

Frågan som ställs i avhandlingen är för det första *vad* de fem aktuella definitionsformlerna innebär i praktiken, rent semantiskt. Med utgångspunkt i modern semantisk teori undersöks vilka semantiska processer som är involverade vid de olika formerna.

För det andras studeras *hur* de språkliga användningar som etiketterats med en formel beskrivs i ordboken. För att besvara frågorna analyseras därför både ordbokens beskrivningar och metaspråk och också den språkanvändning och de språkprov som ordboken beskriver i sina spalter.

Fem olika delstudier genomförs, vilka var och en representerar en särskild forskningsfråga. Som nämnts ovan studeras för det första vilken semantisk process det är frågan om (delstudie 1) – motsvarar exempelvis en bildlig användning alltid en metafor? För det andra undersöks i vilken utsträckning en formelförsedd användning innebär mappning mellan konkreta och abstrakta begrepp (delstudie 2). Frågan grundar sig i tanken att metaforik inom den kognitiva semantiken typiskt beskrivs just som projicering från konkret till abstrakt domän (se t.ex. Kövecses 2017) – gäller detta även i SAOB?

Som en tredje delstudie undersöks var i ordbokens mikrostruktur som definitionsformeln påträffas: står den ihop med grundbetydelsen, eller på en separat och mer självständig position? Delstudien utgör ett försök att ta mått på graden av autonomi hos de härledda betydelseerna, och att undersöka hur lika de aktuella begreppsdomänerna och käll- och målbegreppen är.

I den fjärde delstudien noteras i vilken utsträckning de aktuella formelerna modifieras eller kombineras med andra formler (som vid exemplet SMED ovan, där den härledda betydelsen etiketterades som *oeg. l. bildl.*). I den kognitivistiska litteraturen beskrivs gränsen mellan metafor och metonymi som en glidande skala, och ett språkligt uttryck kan vara mer eller mindre metaforiskt eller metonymiskt. Den aktuella delstudien blir ett sätt att studera gråzoner mellan olika semantiska processer. Vilka formler kombineras och hur, och på vilket sätt skiljer sig de dubbeletketterade användningarna från de som etiketterats med en enda formel?

I den femte delstudien, till sist, undersöks vilka ordklasser som de etiketterade betydelseutvecklingarna representerar. Metaforik och metonymi har ibland beskrivits som substantivfenomen (jfr t.ex. diskussionen i Croft 1993), och exempelvis adverb och adjektiv omnämns ibland som bortglömda ordklasser i fråga om semantiska analyser. I delundersökningen studeras alltså i vilken utsträckning de olika definitionsformlerna är låsta till vissa ordklasser.

Undersökningen avser att mynna ut i en diskussion av hur de olika aspekter som studeras tillsammans målar upp en bild av vad en etiketterad betydelse i SAOB är för något.

Som nämndes ovan riktas i föreliggande artikel fokus dock i huvudsak mot en av de fem aspekter som analyseras. I det följande diskuteras semantiska processer. Den aktuella forskningsfrågan att besvara gäller alltså vad det är rent semantiskt som formlerna *bildl.*, *oeg.*, *utvidgad*, *allmännare* och *överförd anv.* betecknar.

2. Teoretiska grundbegrepp

Som redan nämnts lutar sig undersökningen mot semantisk teori och i synnerhet kognitiv semantik och konceptuell metafor teori. Utgångspunkten vid den semantiska analysen är framför allt de tre semantiska processerna *metafor*, *metonymi* och *generalisering* (men äv. t.ex. *ellips* och *liknelse*), och analysen blir ett försök till matchning: i vilken utsträckning motsvaras exempelvis en användning som i SAOB betecknats som *bildl.* av en metafor, och en *allmännare anv.* av en generalisering?

Analysen utgår ifrån Lakoff & Johnsons (1980) definition av metafor och metonymi: metaforer ska inte bara betraktas som ett fenomen i språket, utan som något som är relaterat till vårt bakomliggande sätt att tänka och agera. Metaforik innebär mappning mellan två olika begreppsdomäner; och med en domän avses en strukturerad helhet, en sammanhängande organisation av erfarenheter.

Metonymi innebär mappning inom en och samma domän, eller ett och samma domänkomplex (jfr Croft 1993), och ett samtidigt skifte av referens.

Begreppet *generalisering* är av olika anledningar inte lika frekvent diskuterat inom konceptuell metafor teori. Men vad som brukar nämnas i diskussionen är att det går att ifrågasätta ifall det är en egen process eller bara resultatet av en annan process: om generalisering ska förstås endast som att betydelsen eller betydelsekategorin utvidgas så blir ju metafor en undertyp av generalisering (jfr Bybee et al. 1994). I avhandlingen betraktas dock (i enlighet med Koch 2016) generalisering och semantisk utvidgning som två separata företeelser. I den mån domänmappning kan förklaras som ett gradfenomen bör generalisering befinna sig på samma skala som metafor – också här handlar det om analogi mellan ett käll- och ett målbegrepp, men för generaliseringens del är det frågan om mappning inom en och samma domän (jfr exemplet VALIUM i avsnitt 1.2 ovan där källa och mål i båda fallen hör till domänen medicin). Skillnaden

mot metonymi ligger i att den senare processen alltså kräver ett samtidigt skifte av referens. Både generalisering och metafor leder dock till *semantisk utvidgning*.

Som nämndes i föregående avsnitt talar man inom den kognitiva semantiken ofta om att de olika semantiska processerna ska betraktas som gradfenomen. En metafor kan ha större eller mindre metaforisk styrka, beroende på i vilken utsträckning föreställningar om källdomänen aktiveras vid mappningen (jfr t.ex. Svanlund 2007, 2009). Ur detta perspektiv blir skillnaden mellan en metafor med låg styrka och en generalisering otydlig och gränsen processerna emellan svår att dra.

3. Material och metod

Det material som undersöks utgörs av 300 olika förekomster vardera (dvs. 1 500 förekomster totalt) av varje formel i den digitala versionen av SAOB. För att få en spridning av materialet, inom alfabetet och över tid i ordbokens utgivningshistoria, har varje omgång om 300 formelförekomster delats i fyra. 75 förekomster vardera har sökts fram inom var och en av de fyra olika perioder som Larsson (2014) diskuterar. Perioderna representerar olika normer sinsemellan med avseende på ordboksartiklarnas omfång och definitionernas utförlighet. Period 1 sträcker sig från 1890–1920, Period 2 från 1920–1960, Period 3 1960–2002 och Period 4: 2002–.

Efter att undersökningsmaterialet har excerperats har varje artikel där den aktuella formeln förekommer närstuderats. En analysmall har tillämpats som tar sikte på den forskningsfråga som beskrevs i avsnitt 1.3 ovan. Förutom hur själva formeln i sig är utformad har även definitionstexten i sin helhet analyserats och de autentiska språkprov som belägger och illustrerar den aktuella användningen.

I praktiken har det då visat sig att en och samma formel ibland beläggs med språkprov som representerar mer än en semantisk process. Så är t.ex. fallet vid exemplet GALGE här nedan. Vid detta exempel går den semantiska processen att tolka som inbegripande både metafor och metonymi.

GALGE	
+	Ordformer
+	Etymologi
<p>1) i fråga om ä. l. utländska förh.: (vanl. av två stolpar o. en upptill anbragt tvärbjälke bestående) inrättning för avlivande av förbrytare gm hängning; äv. (fullt br.) oeg. l. bildl. i vissa uttr. <i>Liket hängde och dinglade i galgen. Nedsäras ur galgen. Sluta i galgen. Mogen för galgen. Undgå galgen.</i></p>	

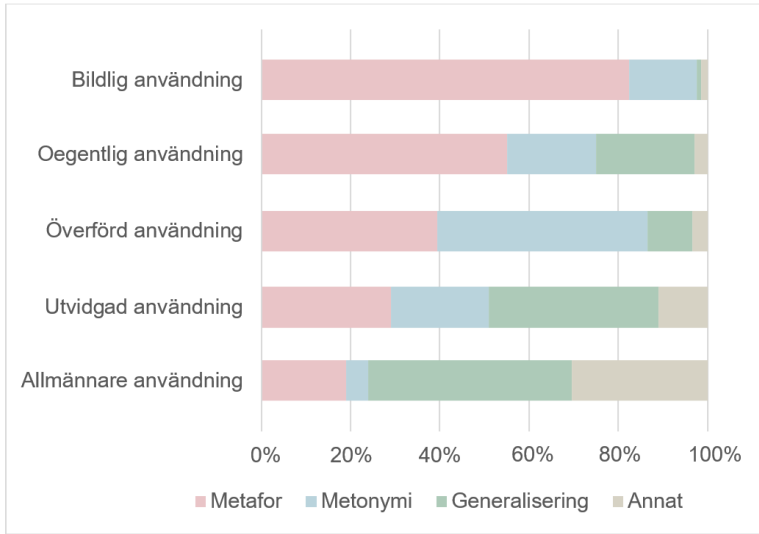
FIGUR 3. Etikerterad användning i SAOB som kan tolkas som metafor och/eller metonymi, exemplet GALGE.

Vid ett uttryck som (*någon kommer att*) *sluta i galgen* står ordet *galge* metonymiskt för avrättning. Innebörden bör alltså tolkas som att någon kommer att dö. Uttrycket kan dock även tolkas metaforiskt (hyperboliskt) som en allmännare beteckning för att det kommer att sluta illa för någon. Vid dylika fall i materialet har mer än en semantisk process noterats för varje formelförekomst.

4. Några preliminära resultat – semantiska processer

I det följande presenteras resultat från delstudie 1 som har att göra med vilka semantiska processer som finns representerade i materialet – vad står de olika formlerna för rent innehållsligt, och i vilken utsträckning motsvarar de metafor, metonymi och generalisering?

I nedanstående diagram presenteras en sammanställning av de övergripande mönster som kommer till uttryck i undersökningsmaterialet. I figuren har det totala antalet instantieringar av varje formel räknats samman. Det innebär att de fall (likt GALGE i figur 3 ovan) där en formel representeras av mer än en semantisk förändringsprocess har resulterat i två olika instantieringar av denna formel. Det föreligger således en skillnad mellan antalet formelförekomster (300 förekomster per formel) och antalet analysenheter (varierande per formel). För jämförbarhetens skull är det andelen, och inte antalet, av varje semantisk process som redovisas i diagrammet.

FIGUR 4. Sammanställning semantiska processer, instantiationer per formel.

Vad som går att utläsa av diagrammet är att processtyp i materialet verkar vara en glidande skala mellan de olika formlerna, och att ingen formel exklusivt representerar en enda process. Samtliga formler involverar ett visst mått av olika förändringsprocesser.

Men samtidigt verkar varje formel ha en ganska tydlig egen semantisk profil. Bildlig användning utgörs t.ex. i huvudsak av metaforer, men även en del metonymiska användningar påträffas hos denna formel. Motsatt förhållande råder för de överförda användningarna, i mitten av figuren. Där dominerar i stället metonymi, men även en hel del metaforik förekommer.

De oegentliga användningarna spretar en del, men utgörs övervägande av metaforer. Formeln betecknar dock även i tämligen hög utsträckning generalisering.

De utvidgade och allmännare användningarna är ganska jämnt fördelade med avseende på semantisk process. De domineras båda av generaliseringar, men involverar även en del andra processer, både metaforer och metonymier.

Anledningen till att fördelningen ser ut som den gör och att varje formel trots tydlig egen prägel involverar flera olika förändringsprocesser går förstås inte att utläsa av diagrammets sammanställning, och fortsatt analysarbete återstår innan avhandlingens delundersökning är färdigställd.

Men redan nu kan några iakttagelser från analysen av materialet göras som åtminstone till viss del förklarar skillnaderna formlerna emellan.

4.1. Formlerna *bildl.* och *överförd anv.*

Som redan nämnts betecknar en formel ibland mer än en semantisk process, och detta är ofta fallet för de bildliga användningar som betecknar metonymi. Majoriteten av dessa utgörs av typen som exemplifierades i figur 3 där metafor och metonymi samförekommer – ett slag av *metaftonymi* i Goossens (1990) termer.

För de överförda användningarna gäller att de i den första, äldre, halvan av undersökningsmaterialet (dvs. under period 1–2) i störst utsträckning användes som beteckning för metaforer. Under andra halvan av materialet (period 3–4) betecknar formeln i stället i huvudsak metonymier, och i synnerhet den typ som förekommer i figur 5 här nedan, där en personbetecknande egenskap projiceras på något sakligt (eller vice versa). I språkprovet från 1898 (”talangfulla dukar”) har talangfullheten metonymiskt ”överförs” från konstnären till verket.

TALANG-FULL. om person: full av talang, som har (stor) talang l. (många) talanger; äv. i överförd anv., om ngt sakligt: som vittnar om l. kännetecknas av talang; jfr **-rik**. *JournLTh.* **1812**, nr 86, s. 1. *GHT* **1898**, nr 265, s. 2 (: talangfulla dukar). (*Den*) kraftige, dugande och talangfulle .. kapten Lars Wilhelm Kylberg .. blev fader till en stor barnskara. *Fatab.* **1952**, s. 125.

FIGUR 5. Överförd användning som utgörs av metonymi; exemplet TALANG-FULL.

Skiftet av innebörd hos formeln (från metafor i tidigare delar av ordboken, till metonymi i senare delar) grundar sig i en förändring av de redaktionella riktlinjerna. I Hans Jonssons interna handbok (1993) påpekas att formeln tidigare har använts utan klar åtskillnad från *bildl.*, och att den i stället bör användas för den här ovan exemplifierade metonymitypen (i handboken ges bl.a. exemplet: *ett vänligt brev*). Uppmaningen verkar således ha fått tydligt genomslag.

4.2. Formeln oeg. anv.

Om de oegentliga användningarna kan två iakttagelser göras. För det första verkar de metaforer som försetts med formeln skilja sig lite åt från dem som etiketterats som bildliga (eller överförda). Vid en närmare granskning visar sig flera av de ”oegentliga” metaforerna uppvisa en jämförelsevis låg metaforisk styrka. De utgörs nämligen ofta av mappningar mellan förhållandevis lika domäner, och inte sällan är det frågan om käll- och måldomäner med likartad abstraktionsgrad. Dessa kan ställas i kontrast till den standarddefinition av metafor som Kövecses (2017) ger, enligt vilken metaforisk mappning typiskt sker mellan konkret källdomän och abstrakt måldomän.

Figur 6 nedan utgör ett typiskt exempel på sådan användning i materialet. I den oegentliga användningen av ordet *taliban* projiceras fundamentalistisk islamism metaforiskt på intolerans och sträng personlighet. I både käll- och måldomän handlar det om personer.

TALIBAN

(i sht i fråga om förh. i Afghanistan) om aktivist inom ultraortodox o. militant sunnimuslimsk studentrörelse (vars mål är inrättandet av en strikt islamistisk stat); ss. förled i ssgr äv. om rörelsen (se **RÖRELSE 8**).

...
särsk. (nedsättande) i oeg. anv., om person ss. representant l. förespråkare l. dyl. för extrem konservatism (l. stränghet) l. intolerans l. förbud l. förtryck (i sht av kvinnor) o. d. DN 19/10 1996, s. B2. Talibanerna ropade på obligatoriska alkohollås i alla fordon .. samt fler hastighetskontroller. Därs. 2/2 2002, s. E2. Läste att Gudrun Schyman anmält sig till Tjejvasan! Undrar om anledningen att hon inte valde Stora Vasaloppet är att hon inte vill omge sig med 10 000 talibaner? KvällsP 19/2 2002, s. 17.

FIGUR 6. Oegentlig användning som utgörs av metafor med låg metaforisk styrka; exemplet TALIBAN.

För det andra är de generaliseringar som etiketterats som oegentliga ofta av ett särskilt slag. Det rör sig nämligen i stor utsträckning om betydelse som inbegriper en normkonflikt mellan allmänspråket och ett striktare fackspråk, som vid exemplet MAL här nedan. I detta fall har betydelsekategorin vidgats på ett icke-metaforiskt vis, men användningen uppfattas i egentlig mening vara felaktig: i fråga om nattfjärilar före-

kommer inget egentligt ”malande” (nattfjärilar angriper vanligen inte klädesplagg).

MAL *ma*⁴ *l*, *sbst.*² ...

— Etymologi

[fsv. *mal*, *möl*, motsv. ä. d. *mal*, *møl*, d. *møl*, nor. dial. *mol*, isl. *mqlr* (gen. *malar*); jfr got. *malō*, f.; besläktat med **MALA**. — Jfr **MALÖRT**]

1) insekt tillhörande gruppen Tinæomorpha bland fjärilarna, inom vilken grupp många arters larver angripa klädesplagg, pälsvärk, olika slags växter m. m.; i sht om fjärilar tillhörande familjen Tinæidæ, särsk. om klädesmal o. pälsmal; ofta om dessa fjärilars larver; ofta oeg., om nattfjäril, särsk. sådan tillhörande familjen Noctuidæ; i sht förr äv. om andra insekter l. liknande smådjur som uppträda ss. skadegörare på kläder o. förnödenheter m. m.; förr äv. om mott; ofta koll. *Där flyger en mal. Det har gått mal i tyget. Ett effektivt medel mot mal.* Idhra rikedom äro förrotnade, Idhor clädhe äro vpätne aff maal. *Jak.* 5: 2 (NT **1526**). Om någhon wil förvara sine Klädher ifrån Malen och andre skadelige Matzskar (så osv.). **CHESNECOPHERUS** *Reglter C 2 a* (**1613**). Man må vara noga med att efterse, om malar eller larver finnas i någon (bi)-kupa. **LEWERÉN** *Bisköts.* 28 (**1900**). **HEIDENSTAM** *Svensk.* 2: 174 (**1910**).

FIGUR 7. Oegentlig användning som utgörs av generalisering som inbegriper normkonflikt; exemplet MAL.

4.3. Formlerna *utvidgad* och *allmänna anv.*

Av diagrammet i figur 4 ovan kan alltså utläsas att formlerna *utvidgad* och *allmänna anv.* involverar flera metaforiska och metonymiska processer. Att dessa formler inte enbart betecknar generaliseringar, vilket man intuitivt skulle kunna förvänta sig, hänger till stor del ihop med att de också används övergripande, om resultatet av den semantiska processen, och inte enbart såsom en etikett för processen i sig. Detta förhållande blir tydligt i sådana fall som ALLMÄNNING, här nedan, där formeln *allmänna anv.* explicit övergriper *bildl. anv.* (Redaktören verkar alltså här mena att en bildlig användning kan ses som ett slag av en allmänna användning.)

<p>ALLMÄNNING ...</p> <p>2) allmän, gemensam egendom; i sht om ett område, hvartill egande- (l. nyttjande-)rätten tillkommer kronan l. ett större l. mindre kommunalt samfund l. grannarna gemensamt.</p> <p>a) mark (särsk. skogs- o. betesmark), som utgör gemensam egendom.</p> <p>...</p> <p>3) [slutande sig till 2, särsk. 2 a] i allmännare, vanl. bildl. anv. (<i>Pindarus</i>) bilder äro icke af det vanliga och förslitna slaget, som en hvar med måttlig beläsenhet och talang kan hämta från den poetiska allmänningen; de äro tvärt om utmärkta genom sin nyhet, kraft och dristighet. TEGNÉR 3: 512 (1816). Ännu var ej predikan en allmänning, som tillhörde ingen, derföre att den tillhörde alla. WIESELGREN <i>Sv:s sköna litt.</i> 1: 258 (1833). Man betar vidt och bredt på den konstitutionela allmänningen. TEGNÉR 3: 381 (1836; om politiskt kannstöperi i sällskapslivet). En svart sidenkappa .. (en allmänning inom Franska familjen). BREMER <i>Hem.</i> 1: 168 (1839). Inom hednaverldens stora öcken ligger redan mången grönskande inhägnad, vunnen från den vilda allmänningen. MELIN <i>Pred.</i> 3: 45 (1852). (<i>De tekniska områdena</i>) äro ett slags allmänning för den europeiska odlingen. V. RYDBERG i <i>Sv. Tidskr.</i> 1873, s. 515.</p>
--

FIGUR 8. Allmännare användning såsom en etikett som är överordnad bildlig användning; exemplet ALLMÄNNING.

5. Sammanfattning och slutsatser

En undersökning av betydelseutveckling såsom den kommer till uttryck SAOB har genomförts med utgångspunkt i fem lexikografiska definitionsformler (och tre semantiska grundbegrepp i den teoretiska litteraturen). Resultaten visar att beskrivningen i ordboken är relativt konsekvent genomförd; varje formel har en ganska tydlig egen semantisk profil, men det är inte på något sätt frågan om ett 1:1-förhållande mellan semantisk process och formel. I stället är det en glidande skala, och varje undersökt definitionsformel betecknar i viss utsträckning samtliga undersökta betydelseutvecklingsmekanismer.

Detta senare förhållande innebär i vissa delar otydlighet för ordboksanvändaren. Formeln *oeg.* avser ibland metaforer och ibland generaliseringar, *överförd anv.* betecknade tidigare i huvudsak metaforer, men numera vanligen metonymier, och formlerna *utvidgad* och *allmännare anv.* verkar ibland ta sikte på semantisk process och ibland på resultatet av en semantisk process. Bruket av definitionsformler i SAOB går här att strama åt. Med tanke på överlappningen mellan några av formlerna går det även att fråga sig om samtliga formler behövs. Formeln *oeg.* exempelvis, som företrädesvis betecknar semantiska förändringar och förhållan-

den som kan uttryckas och beskrivas med andra formler, borde i en reviderad upplaga av ordboken kunna mönstras ut och ersättas av *bildl.* och *utvidgad anv.*

Men resultatet sätter också fingret på att gränsen mellan de olika semantiska processerna är oskarp och att det förekommer gråzoner dem emellan. I det undersökta materialet är ofta mer än en semantisk process involverad i ett och samma betydelseutvecklingsförlopp, t.ex. som vid det metaftonymiska exemplet GALGE i figur 3 ovan. Tendensen i SAOB att markera sådan användning med dubbla definitionsformler (i exemplet ovan var etiketten *oeg. l. bildl.*) kan göra ordboksanvändaren uppmärksam på detta förhållande.

På det hela taget utgör ordbokens bruk av definitionsformler en ganska nyanserad semantisk beskrivning. Mycket tid har lagts ned i det redaktionella arbetet på djupgående analyser och komplexa definitioner – i den andra upplagan av SAOB gäller det nu att göra beskrivningarna lite mer tillgängliga för läsarna.

Litteratur

Ordböcker

DWB = *Deutsches Wörterbuch, von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, hrsg. von der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Band 1–16 + Quellen-verzeichnis, Leipzig 1852–1971.

OED = *The Oxford English Dictionary*, second edition, vol. I–XX (of the corrected re-issue (1933) with an Introduction, Supplement, and Bibliography of A New English Dictionary on Historical Principles, vol. I–X, ed. by James A. H. Murray et al. (1884–1928) and Supplement, vol. I–IV, ed. by R. W. Burchfield (1972–1986)), Oxford 1989.

SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*, hittills: bd 1–38, Lund 1893–. Digitalt tillgänglig på: <saob.se>. Hämtat 2022-09-07.

Övrig litteratur

Bybee, Joan L., Perkins, Revere D. & Pagliuca, William 1994. *Evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: Univ. of Chicago Press.

- Croft, William 1993. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive linguistics* 4, 335–370.
- Geraerts, Dirk 2015. How words and vocabularies change. I: Taylor, John R. (ed.), *The Oxford Handbook of the Word*. Oxford: Oxford University Press, 416–430.
- Goossens, Louis 1990. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics* 1–3, 323–340.
- Jonsson, Hans 1993. *Handbok för redigeringen av Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Svenska Akademiens ordboksredaktion.
- Koch, Peter 2016. Meaning change and semantic shifts. I: Juvonen, Päivi & Maria Koptjevskaja-Tamm (eds.), *The lexical typology of semantic shifts*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Kövecses, Zoltán 2017. Conceptual metaphor theory. I: Semino, Elena & Zsófia Demjén (eds.), *The Routledge handbook of metaphor and language*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 13–27.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Larsson, Lennart 2014. En ”mer l. mindre stor” stor ordbok – om variationerna i SAOB:s omfång och ambitionsnivå. *LexicoNordica* 21, 61–80.
- Svanlund, Jan 2007. Metaphor and convention. *Cognitive Linguistics* 18:1, 47–89.
- Svanlund, Jan 2009. *Lexikal etablering: en korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse*. Stockholm: Acta universitatis Stockholmiensis.